

Майорський Вячеслав Віталійович —

здобувач кафедри гендерної освіти та методики викладання суспільствознавчих дисциплін Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, заступник директора з НМЕР Іллічівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 Іллічівської міської ради Одеської області. Коло наукових інтересів: методика навчання правознавства, конституційне право у загальноосвітніх навчальних закладах, практичне правознавство.

УДК 372.834

СИСТЕМНЕ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ У НАВЧАННІ ПРАВОЗНАВСТВА УЧНІВ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ

У статті обґрунтовується важливість формування понятійного апарату учнів профільних класів суспільно-гуманітарного напрямку в процесі навчання правознавства. Акцентується увага на умовах ефективної діяльності учнів із засвоєння правових понять. Положення статті ілюструються прикладами з розділу «Конституційне право України» навчальної програми «Правознавство (профільний рівень), 10–11 класи».

Ключові слова: правові поняття; понятійний апарат; учні профільних класів; правознавство.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти передбачає обов'язкове засвоєння учнями понять і термінів навчального предмета [1]. Поняття як один із найважливіших компонентів системи наукових знань є ядром, навколо якого формуються ці знання. Вони виступають однією з форм мислення, що відображає істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак [2, с. 368].

Опанування поняттями відбувається у процесі засвоєння учнями основ різних наук, у тому числі й правознавства. Зміст шкільного правознавства передбачає осмислення учнями внутрішньої сутності фактів, а отже, оволодіння системою наукових понять, висновків, зв'язків, державно-правових закономірностей.

Особливістю правознавства є наявність значного теоретичного матеріалу та понять як його структурних одиниць. Юридичній науці притаманна упорядкована система взаємопов'язаних понять і категорій, що визначаються предметом цієї науки та забезпечують логіко-юридичну організацію знань у сфері держави і права [6, с. 3–4].

Теоретичний компонент шкільного правознавства охоплює категорії, правові поняття, терміни, судження, умовиводи, закономірності, тенденції та причиново-наслідкові зв'язки. При цьому основними у цій структурі залишаються поняття, адже оперування ними уможливує формулювання висновків і узагальнень, встановлення закономірностей і зв'язків, аналіз теорії та концепції [10].

Правові поняття – це логічно оформлені загальні думки щодо класу юридичних явищ. Вони надають усвідомлене, систематизоване знання про зв'язки та співвідношення

явищ і процесів, є однією з форм відображення світу в свідомості людини, за допомогою якої засвоюється сутність правових явищ і процесів, узагальнюються їх суттєві сторони та ознаки [5, с. 26].

Понятійний апарат правознавства відображає факти державно-правової дійсності, що об'єктивно існують у їхніх істотних властивостях (ознаках), зв'язках та відношеннях. Вони є осередком юридичних знань, результатом узагальнення найважливіших ознак правових явищ та пізнання шляхом проникнення в їх сутність [10].

За С. Нетьосовим, поняття – це важливий елемент змісту правознавства, тому, на його думку, завданням учителя є навчити учнів користуватися поняттям як базовим опорним знанням [4, с. 10]. Н. Жидкова зараховує вміння формулювати правові поняття до найбільш поширеного правового вміння учня, без якого неможливе вивчення ним жодної теми з правознавства [3, с. 35].

Н. Ткачова наголошує, що опанування учнями юридичними поняттями є основою для глибоко усвідомлення ними життєвого, реального змісту права, яке втілює справедливість, зафіксовану в законі [11, с. 20–21]. Пристає на її позицію й С. Осмоловський, який зазначає, що засвоєння понять і термінів сприяють соціалізації особистості та виробленню її життєвої позиції [5, с. 26].

Зазначимо, що проблема формування понятійного апарату учнів у процесі навчання правознавства набуває особливої важливості, адже вивчення правознавства як навчального предмета розпочинається лише у 9 класі з практичного курсу правознавства. Окрім того, засвоєння правових понять викликає певні труднощі в учнів через специфіку правової науки.

Загальновідомо, що головною умовою формування мислення учнів є системність у навчанні, що передбачає оволодіння ними поняттями в певній послідовності. Розглянемо це на прикладі розділу «Конституційне право України» («Правознавство (профільний рівень)») [9, с. 61–67].

Розділ вивчається учнями 10-го профільного (юридичного, історико-правового чи економіко-правового) класу впродовж 34 годин. Відповідно до навчальної програми «Правознавство» (профільний рівень) 10–11 класи», учні мають засвоїти доволі значну кількість понять. Зазначимо, що серед них є вже відомі учням із предмета «Правознавство. Практичний курс» (9 клас) поняття (наприклад, Конституція, громадянство, іноземець, особа без громадянства, права і свободи людини і громадянина, громадська організація, парламент, законодавчий процес, місцеве самоврядування, правоохоронні органи). Однак більшість понять з точки зору засвоєння учнями їх юридичного змісту є для них новими. Наприклад, правонаступництво, державні символи, державна мова, національні меншини, біпатрид, гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина, референдум, вибори, виборча система, імпічмент, місцева державна адміністрація, правосуддя, судоустрій, судочинство, адвокатура, нотаріат тощо.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із розділу «Конституційне право України» передбачають формування таких предметних умінь учнів, як називати, правильно застосовувати, визначати, порівнювати поняття й терміни [9, с. 61–67]. Зазначимо, що й інші передбачені програмою вміння та розумові операції (характеризувати, описувати, аналізувати, розрізняти, оцінювати правові явища й процеси) в основі повинні мати знання учнями тих чи інших правових понять. Наприклад, розрізняти види прав і свобод людини і громадянина учень зможе, опанувавши поняття «права і свободи людини» та «громадянин»; моделювати законодавчий процес учні зможуть тоді, коли знатимуть, що це таке та якими є його етапи; для характеристики системи прокуратури учні мають передусім засвоїти, що таке прокуратура тощо.

Підтримуємо думку про те, що формування понятійного апарату учнів проходить три рівні: перший – це засвоєння інформації (пошук і знаходження відповіді на запитання «що таке ...?»), другий – це застосування учнем поняття в типовій (знайомій

йому) ситуації, а третій передбачає творче застосування знань учнем у новій навчальній діяльності. Зазначимо, що зусилля вчителя правознавства мають спрямовуватися на досягнення цього рівня опанування учнями понять.

Робота учнів над формуванням понятійного апарату навчає їх прийомам різних видів діяльності, а саме: навчальній – скласти план, конспекти, тези; розумової – аналізувати, узагальнювати, конкретизувати, доводити; переносу прийомів розумової діяльності в нову ситуацію (наприклад, у роботу з новим джерелом інформації); практичного застосування засвоєних знань не лише в навчальних, а й у життєвих ситуаціях [8, с. 68].

Засвоєння учнями профільного класу понятійного апарату предмета «Правознавство» потребує врахування вчителем певних умов. До них, на нашу думку, належать такі:

- система понять має утворювати так званий структурний скелет знань із тієї чи іншої теми, розділу та з правознавства як навчального предмета в цілому. Адже кожне поняття не ізольоване, а перебуває в певному зв'язку з іншими. Наприклад, поняття «громадянство» та «права людини» пов'язані з правовим статусом особи та є його центральними елементами, судочинство виступає формою здійснення правосуддя, вибори й референдум – це форми безпосередньої демократії тощо;

- для ефективного засвоєння учнями правових понять важлива реалізація на уроках у профільному класі внутрішньопредметних зв'язків між предметами «Правознавство. Практичний курс» (9 клас) та «Правознавство (профільний рівень)» (10–11 класи). Однак вивчені учнями поняття в 9-му класі мають змістовно поглиблюватися, адже навчальна програма практичного курсу правознавства передбачає як мінімізацію кількості понять, так і спрощений (доступний для учнів 9-го класу) їх виклад;

- низка понять, що вивчаються в розділі «Конституційне право України» вже відома учням, наприклад із ЗМІ. Серед них ті, що позначають органи державної влади України, місцевого самоврядування, пов'язані з виборчим процесом, реалізацією та захистом прав і свобод людини тощо. Завданням учителя є спрямувати діяльність учнів саме на засвоєння юридичного (а не публіцистичного чи побутового) змісту таких понять;

- переважна більшість понять закріплена в положеннях конституційного законодавства, що вимагає від учителя організації систематичної роботи учнів з фрагментами нормативно-правових актів. Наприклад, опанування учнями такими поняттями, як «адвокатура», «прокуратура», «територіальна громада», «місцева державна адміністрація» тощо передбачає опрацювання ними окремих статей відповідних законів та Конституції України;

- правовим поняттям притаманні постійний розвиток, коректування й наповнення новим змістом. Особливо це стосується конституційного права. Тому вчитель має постійно тримати в полі зору зміни в законодавстві для того, щоб учні засвоювали й оперували поняттями чинних нормативно-правових актів та міжнародних договорів;

- формування правових понять потребує врахування вчителем психологічних особливостей учнів. При цьому прийоми роботи учнів із поняттями можуть виступати методами не лише діагностування, а й розвиваючого навчання учнів [7, с. 94–95];

- здатність старшокласників логічно міркувати, критично мислити (застосовувати навички аналізу та синтезу), абстрагувати, порівнювати, узагальнювати є підґрунтям ефективного формування їхнього понятійного апарату такого складного в теоретичному плані предмета, як правознавство.

Опанування учнем правового поняття означає, що він знає його зміст, обсяг і зв'язки з іншими поняттями та вміє застосовувати в навчальній діяльності – визначати теоретичні поняття для аналізу й пояснення правових явищ і процесів, співвідносити й порівнювати правові поняття, аналізувати діяння учасників правовідносин на основі правових понять тощо. Тому важливою умовою успішного засвоєння поняття є така діяльність учнів, коли поняття формується у процесі його практичного застосування [2, с. 368].

Стаття не вичерпує всіх аспектів системного формування понять учнів профільних класів у навчанні правознавства. Зокрема, потребують уваги такі її аспекти, як методи і прийоми формування понятійного апарату учнів профільних класів, способи перевірки обсягу та рівня засвоєння учнями правових понять тощо.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид., допов. й виправ. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Жидкова Н. М. Формування предметних умінь із правознавства в учнів 9–10 класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Наталія Миколаївна Жидкова ; Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2012. – 301 с.
4. Нетьосов С. І. Навчання дев'ятикласників основ правознавства з використанням інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Сергій Іванович Нетьосов ; Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2009. – 20 с.
5. Осмоловський С. О. Загальнодидактичні основи викладання курсу «Основи правознавства» / С. О. Осмоловський // Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя. – К. : Український центр правових студій, 1999. – С. 19–29.
6. Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. І. Панов // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій ; Національний юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – Вип. 126. – 224 с.
7. Певцова Е. А. Теория и методика обучения праву : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Е. А. Певцова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 400 с.
8. Пишко О. Л. Компетентісно орієнтована методика навчання правознавства учнів дев'ятих класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Олена Леонідівна Пишко ; Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2015. – 161 с.
9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів, 10–11 класи : Правознавство, профільний рівень. Суспільно-гуманітарний напрям, правовий профіль. 10–11 класи // Програми для загальноосвітніх навчальних закладів, 10–11 класи. – К., 2010. – 95 с.
10. Рябовол Л. Т. Понятійний апарат шкільних курсів правознавства: загальна характеристика та особливості [Електронний ресурс] / Л. Т. Рябовол // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2012. – № 64. – С. 134–139. – Режим доступу: <http://www.nniif.org.ua/File/12rltpas.pdf>
11. Ткачова Н. К. Формування правових понять в учнів шкіл і профтехучилищ / Н. К. Ткачова // Історія в школах України. – 1999. – № 2. – С. 20–22.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
2. Honcharenko S. U. Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – 2-he vyd., dopov. u vyprav. – Rivne : Volynski oberehy, 2011. – 552 s.
3. Zhydkova N. M. Formuvannya predmetnykh umin iz pravoznavstva v uchniv 9–10 klasiv : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (istoriia ta suspilstvoznachchi dystsypliny)» / Nataliia Mykolaivna Zhydkova ; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – K., 2012. – 301 s.
4. Netosov S. I. Navchannia deviatyklasnykiv osnov pravoznavstva z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii : avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (istoriia ta suspilstvoznachchi dystsypliny)» / Serhii Ivanovych Netosov ; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – K., 2009. – 20 s.
5. Osmolovskiy S. O. Zahalnodydaktychni osnovy vykladannia kursu «Osnovy pravoznavstva» / S. O. Osmolovskiy // Konstytutsiia Ukrainy i osnovy pravoznavstva v shkoli : knyha dlia vchytelia. – K. : Ukrainyskyi tsentr pravnychkykh studii, 1999. – S. 19–29.
6. Panov M. I. Problemy metodolohii formuvannia katehorialno-poniatiinoho aparatu yurydychnoi nauky / M. I. Panov // Problemy zakonnosti : zb. nauk. pr. / vidp. red. V. Ya. Tatsii ; Natsionalnyi yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. – Kh., 2014. – Vyp. 126. – 224 s.

7. Pevtsova E. A. Teoriya i metodika obucheniya pravu : ucheb. dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / E. A. Pevtsova. – M. : Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2003. – 400 s.
8. Pyshko O. L. Kompetentnisno oriientovana metodyka navchannia pravoznavstva uchniv deviatykh klasiv : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (istoriia ta suspilstvoznachni dystsypliny)» / Olena Leonidivna Pyshko ; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – K., 2015. – 161 s.
9. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv, 10–11 klasy : Pravoznavstvo, profilnyi riven. Suspilno-humanitarnyi napriam, pravovyi profil. 10–11 klasy // Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv, 10–11 klasy. – K., 2010. – 95 s.
10. Riabovol L. T. Poniatiinyi aparat shkilnykh kursiv pravoznavstva: zahalna kharakterystyka ta osoblyvosti [Elektronnyi resurs] / L. T. Riabovol // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu im. I. Franka. – 2012. – No 64. – S. 134–139. – Rezhym dostupu: <http://www.nniif.org.ua/File/12rltpas.pdf>
11. Tkachova N. K. Formuvannia pravovykh poniat v uchniv shkil i proftekhuchylyshch / N. K. Tkachova // Istorii v shkolakh Ukrainy. – 1999. – No 2. – S. 20–22.

Майорский В. В.

СИСТЕМНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРАВОВЕДЕНИЮ УЧАЩИХСЯ ПРОФИЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье обосновывается важность формирования понятийного аппарата учащихся профильных классов общественно-гуманитарного направления в процессе обучения правоведению. Акцентируется внимание на условиях эффективной деятельности учащихся по усвоению правовых понятий. Положения статьи иллюстрируются примерами раздела «Конституционное право Украины» учебной программы «Правоведение (профильный уровень), 10–11 классы».

Ключевые слова: правовые понятия; понятийный аппарат; учащиеся профильных классов; правоведение.

Mayorsky V.

SYSTEMATIC FORMING OF CONCEPTS IN THE TEACHING OF LAW PUPILS OF THE LAW-ORIENTED CLASSES

The article explains the importance of forming the conceptual apparatus of pupils of the Law-Oriented Classes in education law; focuses on the conditions for effective activity of pupils in mastering legal concepts.

It is found that the theoretical component of the school Law covers the categories, legal concepts, terms, judgments, reasoning, patterns, trends and causal relationships. The manipulation of law concepts allows students to learn how to formulate conclusions and generalizations, to establish the patterns and relationships, to analyze theories and concepts.

It supports the definition of legal concepts as logically decorated general thoughts on the class of legal occurrence that give conscious, systematic knowledge about the connection and relations between legal occurrence and processes. The work of pupils on the formation of the conceptual apparatus teaches them the techniques of teaching, reflective activities and practical application of acquired knowledge.

It is noted that the problem of the formation of the conceptual apparatus of pupils in study of Law is important because: the study of Law begins in the 9th form from the practical course in Law; mastering legal concepts causes some difficulties for pupils because of the nature of legal science. It is noted that the main condition for the formation of pupils thinking is systematic in the training, which involves the mastery of concepts in sequence.

The provisions of the article are illustrated by examples of pupil learning section «Constitutional law of Ukraine» curriculum «Law (profile level), 10–11th forms».

Keywords: legal concepts; conceptual apparatus; pupils of the Law-Oriented Classes; Law.